

TARİH

17. Yüzyıl İstanbul'unda

Rüyalar ve Hayatlar

Aslı Niyazioğlu

17. Yüzyıl İstanbul'unda Rüyalar ve Hayatlar

17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA RÜYALAR VE HAYATLAR

Yazan: Aslı Niyazioğlu

İngilizce aslından çeviren: Aysen Anadol

Yayına hazırlayan: Hülya Balcı

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Mart 2020 / ISBN 978-605-09-7117-0

Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer

Kapak görseli: Şair Yahya Bey (ö. 1582) ile rüyasını yorumlayan Üryânî Mehmed Dede.

(Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih 722,

Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şuarâ, 135a.)

Baskı: Yıkılmazlar Basın Yayın Prom. ve Kağıt San. Tic. Ltd. Şti.

15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62 / B Güneşli - Bağcılar - İSTANBUL

Tel: (212) 515 49 47

Sertifika no: 45464

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 3, Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

17. Yüzyıl İstanbul'unda Rüyalar ve Hayatlar

Aslı Niyazioğlu

Çeviren: Ayşen Anadol

Emine, Yahya,
Mehmet ve Rossen'a

İçindekiler

Yazmalara ve Türkçe çeviriye dair notlar	11
Giriş	13
Ölümlere neden başvurulur?	19
Osmanlı biyografi yazarlarının rüya âlemi	22
Kitabın kapsamı ve ana hatları	28
I / Dünyevi ve uhrevi arasındaki biyografi yazarı.....	35
Hamiler ve hasımlar	40
Şeyhler ve dervişler.....	53
Baba ve oğul.....	62
II / Düzenli bahçedeki yaşamlar.....	71
Osmanlı biyografi yazarları ve mutasavvıfların yaşamları	75
Bahçede düzen, tertip ve içerik.....	81
Bahçıvan iş başında: Atâyî ve kaynakları.....	99
III / Bu dünyadan rüyalar âlemine.....	105
Rüyalar, kariyerler ve biyografi yazarları.....	108
Tasavvuf yolunda kâbuslar	113
Rüyaların aynasında ahiret	119
IV / Öbür dünyadan gelen ziyaretçiler.....	125
17. yüzyıl başında İstanbul'da yaşayanlar ve ölümler	128
Hayaletler ve kucaklaşmalar.....	131
Rüyalar ve yadigârlar	143
Sonsöz.....	149
Ek	153
Kaynakça	157
Dizin.....	183

Yazmalara ve Türkçe çeviriye dair notlar

17. Yüzyıl İstanbul’unda *Rüyalar ve Hayatlar* tamamlandı-ğı sırada *Hadâ’ikü’l-Hakâ’ik*’in son derece ihtiyaç duyulan eleştiril edisyonu henüz yayımlanmamıştı. Suat Donuk’a 2015’te Celal Bayar Üniversitesi’nde sunduğu “Nev’î-zâde Atâyî – Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fî Tekmileti’ş-Şakâ’ik (İnceleme-Metin)” başlıklı yayımlanmamış doktora tezini ve Atâyî’nin eserleri üzerine hazırladığı kapsamlı makaleleri benimle paylaştığı için minnettarım. Ne yazık ki, benim projem bittiğinde bu son derece titiz hazırlanmış transliterasyon hâlâ yayımlanma aşamasına gelmemişti. Bu değerli çalışma daha sonra Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından 2017’de yayımlandı. Dolayısıyla bütün göndermeler şu an kullanımda olan yayımlanmış edisyona yapıldı: 1851-52 tarihli basılmış edisyonun Abdülkadir Özcan’ın 1989’da hazırladığı tıpkıbasımı.

Bugün kütüphanelerimizin kataloglarında *Hadâ’ik* yazmasının 34 tam, 19 eksikli kopyası var. Bunlardan biri yazarın imzasını taşıyor, ayrı yazmalar halinde sekiz ciltten oluşuyor, ancak elimizde sadece beş cildi mevcut. *Hadâ’ik*’e yaptığım göndermelerde eksik müellif nüshaları (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2341, 2342, 2343, 2344 ve İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Yazmalar ŞR 000182) Suat Donuk’un üç tam *Hadâ’ik* yazmasına dayanan (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2309, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1438 ve Edirne Selimiye Kütüphanesi 4702) edisyonuyla karşılaştırdım. Çalışmalarını benimle paylaşan Suat Donuk’a ve İstanbul Araştırmaları

Enstitüsü ŞR 000182'yi bana tanıtan Ali Emre Özyıldırım'a teşekkür ederim.

Bu kitapta, uzatma ve inceltme işaretleri kullanımıyla diğer yazım kurallarının uygulanmasında Ana Yazım Kılavuzu esas alınmıştır (“menakıpname”, “kâbus”, “adap” gibi.)

Kısaltmalar listesi:

- E1 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 2341
- E2 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 2342
- E3 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 2343
- E4 Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 2344
- IA İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Yazmalar ŞR 000182
- E Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, 2309
- R1 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1438
- SE Edirne Selimiye Kütüphanesi, 4702
- P Abdülkadir Özcan, Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri (İstanbul, 1989), 19. yüzyılda basılan edisyonun tıpkıbasımı, ikinci cilt.

Giriş

17. yüzyıl İstanbul’unda biyografi yazma ve rüya anlatma geleneklerini zamanının önde gelen biyografi yazarlarından Nev’îzâde Atâyî (ö. 1636 veya 1637) odağından inceleyen bu kitap, ulema çevrelerinin dönemlerin tartışmalı konuları üzerine görüş belirtmek için anlattıkları rüyaları ve bu rüyalarla paylaştıkları kaygı ve beklentileri ortaya çıkarmayı amaçlıyor.¹ Atâyî gibi bir biyografi yazarıyla İstanbul’da dolaşsaydık, bahçe eğlencelerinde dostların, medreselerde öğrencilerin, evlerde aile bireylerinin ve tekelerde mutasavvıfların birbirlerine anlattıkları rüyaları dinleyebilirdik. Bu dönemde rüyaların tarikatlardaki önemi ve çeşitli okuryazar çevrelerde kabul görmesi, karşılıklı rüya anlatımını teşvik etmiş olmalı. Rüyaların tamamına anlam atfedilmiyordu elbette, ama Allah’tan gelen bir işaret olarak kabul edilenlere çok değer veriliyor, bunlar günlükler, tarihler, şiirler gibi çeşitli türlerde sık sık kayda geçiriliyordu. Biyografi yazarları da rüyalarını kitaplarına dahil ederek bu rüya paylaşımına katıldılar. Eserlerinde rüyalardan sıradan gözlerin göremediği ilahi dünyayı yansıtan aynalar olarak bahsettiler. Biz de bu yazarların anlatmayı seçtikleri rüyalara odaklanarak, onlara göre yaşamın gizli, ama gün ışığına çıkarılması gereken yönlerini görmeye başlayabiliriz.

Erken modern Osmanlı entelektüellerinin ilgi alanlarını şair,

1. Nev’îzâde Atâyî, *Hadâ’ikü’l-Hakâ’ik fi Tekmiletî’ş-Şakâ’ik*, 19. yüzyıl baskı edisyonunun tıpkıbasımı ve Abdülkadir Özcan’ın *Şakâ’ik-ı Nu’mâniyye ve Zeyilleri*’nin ikinci cildi olarak yayınladığı dizin (İstanbul, 1989). Aksi belirtilmediği takdirde referans olarak bu edisyon kullanılacaktır. Lütfen daha fazla bilgi için ve yazmalardaki farklar için bkz. “Yazmalar üzerine notlar” bölümü.

âlim ve mutasavvıfların yaşamları üzerinden inceleyen çalışmalar Osmanlı tarihinin nasıl “insanlı yazılabileceği” konusunda alanımıza yeni örnekler ve yaklaşımlar sundu.² Bu araştırmalar, Osmanlı tarihindeki belli başlı dönüşümleri tek tek bireylerin yaşamları üzerinde durarak değerlendiren bazı yakın tarihli çalışmaların da ortaya çıkmasını sağladı. Örneğin, kadı mahkemesine başvuran köylü kadınların davaları aracılığıyla 16. yüzyılda Antep’in hukuk tarihi; sadrazamların ve korsanların politikaları aracılığıyla Hint Okyanusu’ndaki savaşlar; yönetici kesimin siyasi mücadeleleri aracılığıyla mimari ve sanat üretimi incelendi.³ Yaratıcı arşiv çalışmalarlarıyla desteklenen bu araştırmalar, bireylerin yaşamöyküleri ile daha geniş çerçevedeki siyasi ve sosyal değişim arasındaki ilişkiyi anlamamıza büyük ölçüde katkıda bulundu.⁴ Buna rağmen, Osmanlı yaşamöykülerine duyulan ilginin arttığı bu dönemde, Osmanlıların, kendi yaşamları ve başkalarının hakkında neleri söylemeyi tercih ettiklerini henüz sistematik bir şekilde araştırmaya başlamadık. Bu kitap bu eksikliği gidermeyi hedefliyor.

Dünyanın dört bir köşesindeki çağdaşları gibi, Osmanlı okuyucuları da kendileri hakkında yazmaya, biyografilerini kayda geçirmeye düşkünlüydüler.⁵ Özellikle ilgilendikleri bir biyografi türü yüzlerce yaşamöyküsünü kısa hal tercümelere olarak topladıkları toplu biyografilerdi. Genellikle âlim, şair ve şeyhler hakkında düzenlenen bu eserler İslam dünyasında 8. yüzyıldan beri süregelen bir yaşam yazma türüydü.⁶ Osmanlı biyografi yazarları da

2. Osmanlı araştırmalarına biyografik yaklaşımlar ile tarihyazımı konusunda ilgi çekici bir tartışma için bkz. Derin Terzioğlu, “Tarihi İnsanları Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Cogito*, 29 (2001): 284-296; Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul, 2009, s. 13-29.

3. Leslie Pierce, *Ahlak Oyunları, 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, Ülkün Tansel (çev.), İstanbul, 2005; Gülrü Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari*, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul, 2013; Emine Fetvacı, *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*, Nurettin Elhüseyni (çev.), İstanbul, 2011.

4. Ayrıca bkz. Virginia H. Aksan ve Veyssel Şimşek (der.), *Living Empire: Ottoman Identities in Transition*, Özel Sayı, *Osmanlı Araştırmaları/Journal of Ottoman Studies* 44 (2014).

5. Örneğin Craig Howes ansiklopedi maddesinde biyografi derlemelerinin Avrupa’da 16. yüzyıldan itibaren nasıl öne çıktığını anlatır. Craig Howes, “Collected Lives”, Margaretta Jolly (der.) *Encyclopedia of Life Writing, Autobiographical and Biographical Forms*, Londra ve Chicago, 2001, c. 1, s. 223-225.

6. Chase Robinson, *Islamic Historiography*, Cambridge, 2003, s. 55-83. Ayrıca bkz. Michael Cooperson,

daha önce yazılmış Arapça ve Farsça eserleri model alarak ele aldıkları kişinin eğitimi, meslek hayatı, eserleri ve kişiliklerine dair bilgi verdiler, onlar hakkında renkli öyküler anlattılar.⁷ Yazdıkları biyografilere sürekli ilaveler yaparak 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar neredeyse hiç kesintisiz bir gelenek yarattılar.

Bu biyografi yazıcılığı açısından en önemli dönemlerden biri geleneğin oluştuğu 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başı arasındaki zaman dilimiydi. Bu dönemde imparatorluk inşa sürecinde bürokrasi oluşturulurken, hiyerarşik devlet yapısında basamakları çıkma mücadelesi içindekiler, tartışmalı bir zamanda kendilerini gelecek vaat eden yollara taşıyacak ideal kılavuzlar aradılar.⁸ Biyografi yazarları da örnek yaşam olarak algıladıklarını övüp diğerlerini kınarken onlara rehber olabilecek kitaplar sundular.

Atâyî'nin *Hadâ'ikü'l-Hakâ'ik fî Tekmîleti's-Şakâ'ik* (Hakikat Bahçeleri, Şakâ'ik'in Tamamlanması) adlı eseri bu dönemde oluşturulmuş biyografi kitaplarının en kapsamlısıdır; 1533-1634 arasında vefat eden şeyhler ve âlimleri anlatan 1133 maddeden oluşur. 1558'de Taşkoprîzâde tarafından tamamlanan ve döneminde meşhur olan toplu biyografi kitabına zeyil, yani devam, olarak hazırlanmıştır.⁹ Günümüze ulaşmış tarihli nüshaları *Hadâ'ik*'in de tamamlanır tamamlanmaz okurların dikkatini çektiğine işaret eder.¹⁰ Kitabı kullanıp övenler arasında kitap tutkunu Kâtip Çelebi (ö. 1657) de vardır. Kâtip Çelebi'ye göre Atâyî kalemını be-

Classical Arabic Biography: The Heirs of the Prophet in the Age of Ma'mun, Cambridge, 2000; Louise Marlow (der.), *The Rhetoric of Biography, Narrating Lives in Persianate Societies*, Cambridge ve Londra, 2011; Jawid Mojaddedi, *The Biographical Tradition in Sufism*, Richmond, 2001.

7. Mustafa Uzun, "Tezkire (Türk Edebiyatı)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, s. 69-73; Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'arâ Tezkireleri*, Erzurum, 1988; James Stewart-Robinson, "The Ottoman Biographies of Poets", Doktora Tezi, University of Edinburgh, 1959; aynı yazar, "The Tezkere Genre in Islam", *Journal of Near Eastern Studies*, 23 (1964), s. 57-65.

8. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire, the Political and Social Transformation in the Early Modern Ottoman World*, New York, 2010.

9. Bu eserin tercüme ve diğer zeyilleri için bkz. Donuk, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, s. 29-45.

10. *Hadâ'ik*'in üzerinde tarihi olan 33 yazma nüshasından dördü 1642-1679 arasına aittir, oysa *Hadâ'ik*'in tamamlanmasından hemen sonraya tarihlenen sadece bir nüsha vardır. Bunlardan biri, *Hadâ'ik*'in (ilk dört bölüm) imzalı bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonundadır. Günümüze ulaşabilmiş 52 yazma nüsha konusunda bkz. Suat Donuk (haz.), *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmîleti's-Şakâ'ik, Nev'î-zâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli, İnceleme, Tenkitli Metin*, İstanbul, 2017, s. 169-206.

lagatle ve hünerle kullanmıştı. “Kaleme aldığı hiçbir özgün ve ince noktayı noksan bırakmadı” diye yazar Kâtip Çelebi, “böylece, zamanın ulema ve sultanlarının yedi ciltlik kapsamlı tarihi ortaya çıktı. Rûm diyarında daha iyisi yazılmadı.”¹¹ Atâyî'nin bini aşkın kişinin özgeçmişini titizce kayda geçirmesi, karakterlerini tahlil etmesi ve haklarında birbirinden ilginç öyküler anlatması dikkate şayan bir başarıdır. Kitap erken modern Osmanlı okuryazar çevrelerinin etkileyici bir portresini sunar. Bu kitapta, *Hadâ'ik*'e bir “yaşam anlatısı” olarak yaklaşıyorum. Bu terim insanın kendisini veya başkalarını, yine kendisinin veya başkalarının anılarını ve başından geçenleri kayda geçirmesini tanımlamak üzere kullanılıyor.¹² Oxford yaşam anlatısı çalışma grubunun ileri sürdüğü üzere, “Yaşam anlatısı, bir kişinin bütün yaşamından tutun, geçirdiği bir güne kadar, kurgusaldan olgusala kadar her şeyi kapsar. Nesne ve kurumların ömürleri olduğu kadar bireylerin, ailelerin ve grupların da yaşamlarına dairdir. Otobiyografileri, anıları, mektupları, günlükleri, günceleri (yazılı ya da belgesel), antropolojik verileri, sözlü tanıklıkları ve görgü tanığı anlatılarını içerir.”¹³ Bu kapsamlı perspektif bizlere toplu biyografi kitaplarını birinci ağızdan anlatılar üzerine yapılan yeni çalışmalarla diyalog içinde inceleme imkânı sunuyor.¹⁴ Günlük, mecmua ve şiirlerde sergilenen dünyalar gibi biyografi yazarlarının kendi hayatları ve çevreleri üzerine ne anlatmak, çağdaşları okurla-

11. Kâtip Çelebi, *Kashf al-zunûn'an asâmi al-kutub wa-al-funûn*, Kahire: Dâr al-İtibâ 'ah al-Miṣriyah, 1858, c. 1, s. 501: *Fa-mâ shadhdha min qalamihî nâdira min al-nawâdir wâ lâ nukta min al-nukat. Fa-şâra târikhân kâmilân fi 'ahwâl al-'ulamâ' wa salâtin zamânihim fi sab' mujalladât. Lam yû'allaf mithluhu fi al-Rûm.*

12. Terim üzerindeki teorik tartışmalar ve çalışmalardaki kullanımı hakkında bkz. Marlene Kadar, “Coming to Terms: Life Writing from Genre to Practice”, Marlene Kadar (der.), *Essays on Life Writing: From Genre to Critical Practice*, Toronto, 1992, s. 3-21.

13. ‘What is Life-Writing’, *Oxford Centre for Life-Writing*, <https://oxlifewriting.wordpress.com/about/what-is-life-writing/> (online erişim 13 Temmuz 2015).

14. Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*; Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü, Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2013; Derin Terzioğlu, “Man in the Image of God in the Image of Times: Sufi Self-Narratives and the Niyâzi-ı Mıṣrî (1618-94)”, *Studia Islamica* 94 (2002), s. 139-165. Ayrıca bkz. François-Joseph Rugui (der.), *The Uses of First Person Writings in Africa, America, Asia, Europe*, Brüksel, 2013 ve Yavuz Köse (der.), *Many Ways of Speaking about the Self: Middle Eastern Ego-Documents in Arabic, Persian, and Turkish: 14th-20th Century*, Wiesbaden, 2010 içinde Hatice Aynur, Denise Klein ve Jan Schmidt'in makaleleri.

rın ise onların yazdığı kitapların sayfalarında ne bulmak istedikleri henüz araştırılmayı bekliyor.¹⁵

Konunun böyle ihmal edilmesinin önemli bir sebebi Atâyî gibi biyografi yazarlarının kendi dünyalarını nasıl gözlemleyip yorumladıklarını görebilmenin zorluğu. Zor, çünkü bugün yaşam yazma geleneğinden beklediklerimizi bir kenara koymamızı gerektiriyor. Bugün önceliğimiz olgusal bilgi; dolayısıyla genellikle bu kitapları okurken bir biyografinin olgusal yönleri olarak algıladığımız kısımlara odaklanıyoruz. *Hadâ'ik* de içerdiği zengin bilgilerden dolayı genellikle veri toplama amacıyla kullanıldı. Özellikle Abdülkadir Özcan'ın *Hadâ'ik*'in tıpkıbasımı ile 19. yüzyılda basılmış edisyonun kapsamlı bir dizinini yayımlamasıyla eser modern tarihçiler için belli başlı başvuru kaynaklarından biri oldu. Suat Donuk da çok ihtiyaç duyulan tenkitli metin ve transkripsiyonu özenli bir çalışma ve kapsamlı bir sunuş ile yayımladı.¹⁶ Ayrıca, Adnan Karabeyoğlu'nun *Hadâ'ik*'in üslubu konusundaki yayımlanmamış tezi, Zahid Sıdkı Güvemli'nin İstanbul kütüphanelerindeki yazma eser kaynakçası ve Nejat Yeter'in *Hadâ'ik*'teki şura tezkiresinin transkripsiyonu da elimizde.¹⁷ Ancak bu değerli katkıların dışında, *Hadâ'ik*'e bir entelektüel tarih konusu olarak değil de, diğer birçok biyografi çalışmaları gibi sadece içerdiği zengin bilgi için başvuruldu.

Gabriel Piterberg, 17. yüzyıl Osmanlı tarihyazıcılığı konusundaki incelemesinde Osmanlı metinlerinin herhangi bir yapıya sahip olmayan bilgi derlemeleri değil, daha ziyade yazarlarının yorumları ile şekillendirilmiş anlatılar olduklarını gösterip bu eserlere birçok farklı görüşe sahip sohbet arkadaşları olarak yaklaşmayı önerdi.¹⁸ Bu kitapta ben de Piterberg'in çağrısına uyarak, *Hadâ'ik* gibi

15. Öncü bir örnek için bkz. Hatice Aynur, "Autobiographical Elements in Aşık Çelebi's Dictionary of Poets", Elger ve Köse (der.), *Many Ways of Speaking about the Self*, s. 17-26.

16. Suat Donuk, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*.

17. Adnan B. Karabeyoğlu, "Nevi-zâde 'Atâî'nin Hadâ'ikü'l-Hakâ'ik fi Tekmileti'l-Şakâ'ik İsimli Eserinde Geçen Yabancı Kelime Grupları ve Yapılarına göre Türkçe Cümle İlişkileri", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997; Zahir Sıdkı Güvemli, "İstanbul Kütüphanelerinde Hadaikü'l-Hakaik Nüshaları", *Yeni Türk Dergisi* 66 (1938), s. 214-220 ve 75-76 (1939), s. 125-129; Nejat Yeter, "Şaka'iku'n-Numaniye ve Zeylindeki Şairlerin Biyografileri, İnceleme, Metin, İndeks", Lisansüstü Tezi, Gazi Üniversitesi, 1991.

18. Gabriel Piterberg, *Osmanlı Trajedisi: Tarihyazımının Tarihle Oyunu*, Uygur Abacı (çev.), İstanbul: 2018.

bir toplu biyografiler çalışması ile bir sohbeti girmeyi, bunu da “ol- gusal olmadığını” düşünme eğiliminde olduğumuz kısımlara dikka- timizi yoğunlaştırarak yapmayı öneriyorum. Bu yöntemin Osman- lı entelektüel hayatlarının daha kapsamlı bir incelemesini ortaya çıkaracağını, olguların yanında duyguların, tasavvurların, fikirle- rin tarihini de sunacağını ileri sürüyorum.¹⁹ Böyle bir perspektif- ten bakıldığında, rüyalar gibi yaşamöyküsü yazıcılığı gelenekleri- nin temel özellikleriyle şekillenmiş anlatılar, veri içermeyen malze- me olarak bir kenara atılmak şöyle dursun, Osmanlı hayal dünyası- nın rolünü anlamakta merkezi rol oynayacak.

Rüya anlatıları önemli bir örnek. Çünkü genellikle tarihsel bağlamı “bugün-burada”daki toplumsal ilişkiler olarak kavram- sallaştırıyoruz. Ne var ki, rüyalar gibi maddi dünyanın sınırları- nı aşan deneyimlere dair anlatıları göz ardı ettiğimizde, anlatılan yaşamların sadece bir yüzünü görürüz. Atâyî'nin rüya anlatılarına bakmadığımızda *Hadâ'ik* karşımıza sadece meslek yaşamları- na dair bir kitap olarak çıkar; burada atanmalar ve toplumsal bağlar biyografisi yazılan kişinin eğitilmiş seçkinler içindeki hiye- rarşik konumunu tanımlar. Ama rüya anlatılarına baktığımızda karşımıza bu dünyanın farklı bir yönü de çıkar; toplumsal ağların ve kariyer basamaklarının baş aşağı edildiği korkutucu, huzursuz bir dünya.

Erken modern Habsburg ve Safevi dönemlerinde anlatılan rü- yaları ele alan araştırmalar, *Hadâ'ik*'in neden böyle bir huzursuz dünya sergilediği, anlamamıza yardımcı olabilir. Rüya anlatıları- nın bir iletişim aracı olarak işlevine odaklanan bu çalışmalara gö- re, erken modern çağın İspanya'sında anlatılan rüyalar, siyasi ha- berleri geniş bir yelpazedeki muhatapların anlayabileceği kadar somut biçimde vermekte etkin bir araçtı.²⁰ Habsburg toplumun- da, başka türlü paylaşılacak sert sosyo-politik eleştirel dü-

19. Örneğin bkz. Thomas F. Mayer ve D.R. Woolf (der.), *The Rhetorics of Life-Writing in Early Modern Euro- pe: Forms of Biography from Cassandra Fedele to Louis XIV*, Ann Arbor, 1998; Marjorie Dryburgh ve Sarah Dauncey, *Writing Lives in China, 1600-2010, Histories of the Elusive Self*, New York, 2013.

20. Ann Marie Plane ve Leslie Tuttle, “Introduction: The Literatures of Dreaming”, Ann Marie Plane ve Les- lie Tuttle (der.), *Dreams, Dreamers, and Visions: The Early Modern Atlantic World*, Philadelphia, 2013, s. 19.

şünceler, rüyalar aracılığıyla dile getiriliyordu.²¹ Benzer şekilde rüya anlatıları Safevi tarihçiler için yeni siyasi fikirleri yaymak ve hanedan meşruiyeti konusunda değişen görüşleri tartışmakta verimli bir araçtı.²²

Hadâ'ik'teki rüya anlatılarına daha yakından baktığımızda da çekişmeli kariyerler ve toplumsal ağlar üzerine güncel tartışmaları görebiliyoruz. Meslek seçimi ve bu seçimin dayandığı toplumsal ağların sorgulandığı bir dönemde Atâyî gibi biyografi yazarları doğru yol ve ideal rehber olarak gördükleri merhum âlimleri rüyalarıyla okurlarına sunarlar. “Kelimeler” diye yazar Atâyî, “ölüyü bile diriltilebilen âb-ı hayattır.”²³ Ama diriltmek istediği kimdi? Kim için ve niçin? Bu sorular bizi yaşayanların ve ölümlerin dünyaları arasındaki ilişkiler ağına ve rüyaların bu iki dünya arasında kurduğu köprülere götürüyor.

Ölümlere neden başvurulur?

Atâyî'ye göre merhum Osmanlı okuryazarları kabirlerinden çıkartılmayı bekleyen gizli hazinelerdi. *Hadâ'ik*'in giriş bölümünde yazdığına göre, ahabpları ona biyografi yazmanın ölümlere can verdiğini söylemişti. Bu ahabplar, İran ve Arap topraklarındaki şair, şeyh ve âlimlerin biyografilerdeki latif kelimeler sayesinde hayata döndüklerinden, oysa Osmanlı'da böyle kişilerin mezar taşlarındaki birkaç satır dışında neredeyse unutulduklarından şikâyet etmişlerdi. Onlarla aynı fikirde olan Atâyî, böyle bir eseri hazırlayabileceğini düşündü. O sırada kendisine çok itibar kazandıran iki edebi eseri tamamlamıştı bile: *Dîvân*

21. Luís R. Corteguer, “The Peasant Who Went to Hell: Dreams and Visions in Early Modern Spain”, *Dreams, Dreamers, and Visions*, s. 88-104; María V. Jordán, “Competition and Confirmation in the Iberian Prophetic Community”, a.g.e., s. 72-88. Ayrıca bkz. Francisco de Quevedo, *Dreams and Discourses, Sueños y discursos*, çev. R. K. Britton, Warminster, 1989, s. 1-37.

22. Sholeh A. Quinn, *Historical Writing During the Reign of Shah 'Abbas, Ideology, Imitation and Legitimacy in Safavid Chronicles*, Salt Lake City, 2000, s. 133-136; a.y., “The Dreams of Shaykh Şafi al-Dîn in Late Safavid Chronicles”, Louise Marlow (der.), *Dreaming Across Boundaries*, s. 221-235; Kathryn Babayan, *Mystics, Monarchs and Messiahs: Cultural Landscape of Early Modern Iran*, Cambridge MA ve Londra, 2002, s. 308-324.

23. *Hadâ'ik*, s. 3.

ve beş mesneviden oluşan bir *Hamse*. Dolayısıyla artık zor işle-
rin altından kalkabileceğine inanıyordu.²⁴ Aklında belirli bir ha-
mi var mıydı bilmiyoruz, ama bir biyografik eserin dönemin şey-
hülislamının ilgisini çekeceğini ve bu sayede terfi edeceğini dü-
şünüp 1632’de yazmaya başladı. Okurları için merhum Osman-
lı şeyh ve âlimlerini unutulmuşluktan kurtarıp dünyaya döndür-
me işine girişti.²⁵

Timothy Hampton erken modern dönemde model olarak alı-
nan yaşam anlatıları hakkındaki çalışmasında, hümanist tarih-
çilerin geçmişi nasıl çağdaş davranış biçimleri için örnek olarak
kullandıklarını ele alır.²⁶ Avrupa’daki çağdaşları gibi erken mo-
dern Osmanlı okuryazarları da geçmiş yaşamları ardından gidi-
lecek örnekler ve nelerden sakınılacağını gösteren ibretlik öy-
küler olarak incelemişlerdi. Atâyî’nin babası Nev’î (ö. 1599) şöy-
le yazar: “Tarih ilmi âleme ibret olur ve âdemoğluna kalp gözüy-
le kavrayış sağlar. Zamanın olaylarına vâkıf kılarak tecrübe ka-
zandırır ve insanlarla iş görürken tedbirli davranmaya iter. Fay-
daları sınırsızdır.”²⁷ *Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye*’nin (Kızıl Şakayık-
lar) yazarı Taşköprizâde de (ö. 1561) “Tarihin konusu”nu “pey-
gamberler, evliyalar, pirlar, âlimler, şairler, krallar, sultanlar ve
diğerlerinin durumu” diye tanımlar.²⁸ Taşköprizâde’ye göre, ta-
rihin yararı, “Bu durumlardan ders ve öğüt almak, zamanın ge-
tirdiği değişiklikleri görerek tecrübe alışkanlığı edinmek”tir.²⁹
Taşköprizâde’nin *Şakâ’ik*’ini 17. yüzyılda Osmanlı Türkçesine
çeviren Mehmed Hakî (ö. 1657) ise kitabı, kendilerini bilgi edin-

24. ‘Atâyî’nin yaşamı ve eserleri konusunda, bkz. Tunca Kortantamer, *Nev’î-zâde Atâyî ve Hamse’si*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1997 ve Suat Donuk, *Hadâ’iku’l-Hakâ’ik*, s.109-154.

25. Bugün kütüphanelerimizin kataloglarında kayıtlı 34 tam ve 19 eksik *Hadâ’ik* nüshası vardır. Bu yaz-
malar ve aralarındaki farklar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Donuk, *Hadâ’iku’l-Hakâ’ik*, s. 169-207.

26. Timothy Hampton, *Writing from History: The Rhetoric of Exemplarity in Renaissance Literature*, Ithaca
ve Londra, 1990, s. 8-9.

27. Nev’î, *İlimlerin Özü: Netâyic el-Fünûn*, der. Ömer Tolgay, İstanbul, 1995, s. 85: “İlm-i târih ibret-
nümâ-yı âlem ve bâsiret-efzâ-yı benî Âdemidir. Kişi(y)i vekâyi’-i dühûra vukûf ile mücerrib-i umûr ve
müdebbir-i mesâlih-i cumhûr ider. Menâfiuhü hadd yokdur.”

28. Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden, 1968, s. 531.

29. a.g.e.

meye adayanlar için bir model olarak sunar.³⁰

Kâtip Çelebi, Peçevî (ö. 1650) ve Kalender Paşa (ö. 1616) gibi 17. yüzyıl okurları, bu biyografi yazarlarının ileri sürdükleri fikirleri kabul etmiş görünüyorlar. Kâtip Çelebi öğrencilerine kendilerini tümüyle çalışmalarına vermelerini ve devlet hizmetine girmemelelerini öğütlerken *Şakâ'ik*'ten bir örnek verir.³¹ Tarihçi Peçevî de haksız bir infazın sonuçlarını sunmak için Câmî'nin (ö. 1492) biyografileri kitabına nasıl başvurduğunu bir öykü ile eserine ekler. Buna göre, tanıdığı ve hayran olduğu Nakşibendi Şeyhi Rûmî'nin idam edildiğini duyunca kütüphanesinde Câmî'nin eserini bulup Mecdüddin el-Bağdadî'yi (ö. 1219) anlatan maddeyi okur; Mecdüddin el-Bağdadî'nin idamından sonra olanlar onun için böylesi infazların yol açtığı ilahi gazaba bir örnektir.³² Geçmişin örnek yaşamlarından ders almanın yararları teması, Kalender Paşa'nın peygamberlerin yaşamlarından kıssalar derlemesinin girişinde de tekrarlanır.³³

Geçmişe ve bu tür tarih okumalarına duyulan ilgi elbette 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başı arasında yaşamış Osmanlı okuryazarlarına mahsus değil. Ancak bu dönemde, kimi okuryazarlar arasında geçmişten örnek almanın özellikle önem kazandığını görüyoruz. 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı genişlemesinin yavaşlaması devletin siyasi yapısında bazı değişikliklere yol açınca, yönetici çevreleri ayrıcalıklı konumlarının tehdit edildiği duygusuna kapıldılar. Osmanlı devletinin 16. yüzyıl başlarında kurduğu güçlü merkezi otoriteden uzaklaşıldığını düşünerek önceki kuşakların yönetim usullerini özlemle anıp, Sultan Süleyman gibi önceki padişahlar ile vezirlerinin örnek alınmasını önerdiler.³⁴

30. Mehmed Hâkî, *Tercüme-i Şakâikü'n-Nu'mâniyye*, TSMK. H. 1263, y. 257b, alıntılaman Tülün Değirmenci, "Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâ'ikü'n-Nu'mâniyye", *Bilgi* 46 (2008): 115-116.

31. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk*, çev. Geoffrey Lewis, *The Balance of Truth*, Londra, 1957, s. 151.

32. Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, der. Fahri Ç. Derin ve Vahit Çubuk, İstanbul, 1980, s. 463-64.

33. Serpil Bağcı, "Presenting Vassal Kalender's Works: The Prefaces of Three Ottoman Albums", *Muqarnas* 30 (1), s. 255-313.

34. Bkz. Cemal Kafadar, "The Question of Ottoman Decline", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 4 (1997-98), s. 30-75; Douglas Howard, "Ottoman Historiography and the Literature of 'Decline' of Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Journal of Asian History* 33 (1988), s. 52-77; Pal Fodor, "State and Society, Crises and Reform in 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, XL/2-3 (1986): 217-240.

“Kelimeler, ölüyü bile diriltebilen âb-ı hayattır.”

17. yüzyıl İstanbul’unda Rüyalar ve Hayatlar biyografi yazma ve rüya anlatma geleneklerini zamanının önde gelen biyografi yazarlarından Nev’izâde Atâyi odağından inceliyor. Atâyi’nin *Hadâ’ikül-Hakâ’ik* (Hakikat Bahçeleri) adlı eseri, bu dönemde oluşturulmuş biyografi kitaplarının en kapsamlılarından ve Kâtip Çelebi’ye göre “Rûm diyarında benzeri yazılmamış”tır.

Bini aşkın kişinin özgeçmişini kayda geçiren ve haklarında birbirinden ilginç hikâyeler anlatan Atâyi, ulema ve mutasavvıf çevrelerinin paylaştıkları rüyaları da kitabına dahil eder. Atâyi’nin eserini bir “yaşam anlatısı” olarak ele alan Aslı Niyazioğlu, Osmanlı entelektüel hayatına rüya âleminden bakıyor. Yaşayanlarla ölülerin dünyaları arasındaki ilişkiler ağını ve rüyaların bu iki dünya arasında kurduğu köprüleri titizlikle araştırıyor.

Aslı Niyazioğlu Oxford Üniversitesi’nde öğretim üyesidir. Erken modern Osmanlı kültür tarihçisi olan Niyazioğlu, halen 16. yüzyıl İstanbul’unun şair, mutasavvıf ve seyyahlarının şehir tahayyülleri üzerine çalışmaktadır.

Çeviren: Ayşen Anadol

tebliye edilen
KDV’siz
satis fiyatı

₺ 45

ISBN 978-605-09-7117-0

9 786050 971170

Doğan
Kitap